MA’NAVIY MAKON VA INSON TAFAKKURINING O‘ZARO MUTANOSIBLIGI

Amanov G. A.
Guliston davlat universiteti dotsenti v.b.
Oltiyeva Charos Rifat qizi
Guliston davlat universiteti talabasi

Annototsiya: Ushbu maqolada ma’naviy makon va inson tafakkurining o‘zaro mutanosibligi tushunchalarining falsafiy talqini hamda ularning shaxs va jamiyat ma’naviy rivojlanishidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Yangi O‘zbekiston ma’naviy makonida shaxs va jamiyat tafakkurining bog‘liqligi hamda taraqqiyoti bilan bog‘liq bir qancha masalalar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, ma’naviy makon, “axloqiy hukm qilish” va “axloqiy baholash”, “globallashuv gumanizmi”, intellektual salohiyat, ma’naviy taraqqiyot, Yangi O‘zbekiston, ma’rifatli jamiyat.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda inson qadri ustuvor bo‘lgan ma’naviy makon, ma’rifatli jamiyat, yoshlarning intellektual salohiyatini va ongu tafakkurini yuksaltirishga oid katta islohotlar olib borilmoqda. Bugun jamiyatimiz taraqqiyotning yangi bir bosqichiga qadam qo‘ydi.Mamlakat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayotining ma’nan yangi bosqichida xalq farovonligi, inson huquqlari va qadri oliy maqsad qilib belgilangan. Bu esa tamomila yangi ma’naviy makonni, ma’rifatga asoslangan jamiyatni shakllantirishni taqozo qiladi.

Ma’naviy makon va inson tafakkurining o‘zaro mutanosibligi - bu insonning ichki ruhiy dunyosi (qadriyatlar, e’tiqod, axloq, madaniyat) bilan uning fikrlash tarzi, dunyoni anglash usuli o‘rtasidagi uyg‘unlikni anglatadi. Ma’naviy makon va inson tafakkuri bir-birini to‘ldiruvchi ikki muhim omildir. Ularning uyg‘unligi insonning komillikka erishishida, jamiyatning esa barqaror rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

SH. Mirziyoyev: “Yangi ma’naviy makon nima? Mening nazarimda, u - biz orzu qilayotgan Yangi O‘zbekistonning ma’naviy qiyofasi yaqqol aks etadigan, xalqimiz intilayotgan va el-yurtimiz baxtiyor yashaydigan ma’rifatli jamiyatdir[1]. Bu borada Yangi O‘zbekiston sharoitida ma’naviy hayotdagi yangilanish va tub sifatiy o‘zgarishlar, mafkuraviy islohotlar transformatsiyasini, ularga xos qonuniyatlar va ijtimoiy taraqqiyot strategiyalarida ma’naviy-mafkuraviy omillarning jamiyat taraqqiyotidagi falsafiy jihatlarini tadqiq etish, ularni ilmiy asoslash muhim ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda. Turli madaniyatlarning muloqoti va ilmiy bilimlarning tarqalishi zamonaviy axborot jamiyatining paydo bo‘lishi uchun asos bo‘ldi. O‘tgan asrda ko‘plab avlodlarning orzusi ushaldi - xalqlar, madaniyatlar, tsivilizatsiyalar o‘rtasidagi chegaralar yo‘qoldi, biz bir bo‘ldik. Endi dunyoning narigi tomonidagi ma’lumotlar bizga onlayn etib keladi. Ammo hozirgi vaziyatni chuqurroq tahlil qilsak, “tanganing teskari tomoni” borligi ma’lum bo‘ladi. Odamlar o‘rtasida yaqin munosabatlar o‘rnatishga intilish, ular insonning individualligi va o‘ziga xosligini inkor qila boshlaganiga olib keldi. Bundan buyon nafaqat boshqa odamlarga tashqi o‘xshashlik talab qilinadi (bu ayniqsa yoshlar muhitida muhimdir), balki hatto fikrlar ham birlashtirilishi kerak. Albatta, hozircha bunday da’volar uchun rasmiy qonuniy asos yo‘q. Ammo yozilmagan qonunlar bor, ko‘p jihatdan va birinchi navbatda o‘zining majburiyligi bilan ko‘p jihatdan rasmiy qonunlardan ustun turadi. Bizningcha, ta’sir, to‘g‘rirog‘i, inson ongini manipulyatsiya qilish, odamlarda yangi yo‘nalishlar va semantik yuklarni shakllantirishga qaratilgan. Ko‘rinib turibdiki, axborot jamiyati an’anaviy jamiyatdan farqli hayotiy yo‘nalishlarga ega bo‘lgan tsivilizatsiya asosidir.

Inson hayotining ma’naviy sohasi ko‘p jihatdan uning xatti-harakati, tafakkuri va dunyoqarashini belgilaydi. Inson bilim bilan emas, balki axborot bilan boshqariladigan zamonaviy jamiyatda shaxsni shakllantirishning asosiy instituti ong sanoatidir. Agar an’anaviy madaniyatlar davrida sub’ekt-sub’ekt munosabatlari alohida o‘rin egallagan bo‘lsa, keyin axborot jamiyatida

[1] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi –Toshkent, O‘zbekiston, 2021. –B. 276

tajribani uzatish jarayoni tobora ko‘proq sub’ekt-ob’ekt munosabatlarining namunasiga aylanib bormoqda. Mafkuraviy mashina shaxsni shaxs sifatida emas, balki olomonning birligi sifatida ko‘rib chiqadi, asosiy e’tiborni inson "men"iga emas, balki umumlashtiruvchi "Biz"ga qaratadi. Inson ijodining rivojlanishiga mos kelmaydigan ommaviy xarakter zamonaviylikning asosiy xususiyatlaridan biriga aylandi. Umuman olganda, qaram, zombi ongini har qanday muammolarni va birinchi navbatda halokatli muammolarni hal qilishga yo‘naltirish mumkin, chunki ular ijodiy yondashuv yoki intellektual kuch talab qilmaydi. Ammo bu har qanday vaqtda nazoratdan chiqib ketishi va bunday ijtimoiy loyihalar mualliflari rejalashtirilganidan butunlay boshqacha vazifalarni hal qilishi mumkin bo‘lgan xavfli quroldir.

Zamonaviy odam tobora ko‘proq tashqi sharoitlarga bog‘liq bo‘lib bormoqda, bu uning individualligini rivojlantirishga va to‘liq huquqli shaxsni shakllantirishga yordam bermaydi. Erkin bo‘lmagan shaxs faqat o‘zini erkin deb tasavvur qiladi, u o‘zining qullik mavqeini, birinchi navbatda, quyi instinktlar va ehtiroslarga bog‘liqligini taxmin qilmaydi. Bugungi kunda kam odam Sokratik intellektual idealizmga ishonadi, unga ko‘ra haqiqiy bilim va insonning ezgu faoliyati o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri proportsional bog‘liqlik mavjud

Hozirda yoshlarning “ongi va qalbi” uchun faol kurash olib borilmoqda, shaxs ongi bo‘lib etish jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy ong shakllanmoqda. K.Marks haqiqiy olim kabi kapitalistlarning boyitish mexanizmi sirini ochib berdi va o‘z kashfiyotini ommaga oshkor qildi. Keyinchalik nima bo‘ldi, biz bilamiz - butun dunyo bir asr davomida ijtimoiy kataklizmlar bilan larzaga keldi. Turli mamlakatlardan kelgan odamlar mojaro nazariyasi bilan qurollangan, iqtisodiy va siyosiy huquqlari uchun kurashdilar. “Ijtimoiy psixoanalitik” K.Marks kapitalistik munosabatlar sharoitida inson ongining yashirin shakllanish sirini ochib berdi. Va bu kashfiyot odamni manipulyatsiya sanoatidan va keng ma’noda, odamni inson tomonidan qul qilishdan ozod qilishga qaratilgan birinchi urinishlardan biridir. Shu munosabat bilan nima uchun o‘tgan asrning oxirida marksizm ta’limoti keskin tanqid qilina boshlaganligi oydinlashadi. Yangi munosabatlarning mafkurachilari bu ta’limot kam ta’minlangan odamlar uchun kapitalizmning telba qonunlari buyrug‘iga qarshi o‘ziga xos qurol ekanligini bilishardi.

Mavzu doirasidagi tahlillar; Bilim haqiqatan ham u yoki bu ijtimoiy ziddiyatning mexanizmlarini tushuntirmoqchi bo‘lsak, uni e’tiborsiz qoldirib bo‘lmaydigan kuchdir. V. A. Lektorskiyning ta’kidlashicha, matnlar va bilimlar har qanday tsivilizatsiyaning zarur elementidir va agar birinchilari yo‘qolsa, unday insoniyat bo‘lmaydi. Bu so‘zlarga qo‘shilmaslik qiyin. Ammo bilim bilimdan farq qiladi. Shuning uchun ular Rossiyada burjua mentalitetini qaror toptirish maqsadida g‘arbning tegishli mazmundagi ilmiy va badiiy adabiyotini targ‘ib qila boshladilar. Axborot jamiyatida kapital hokimiyat bilan bir butunga birlashadi. ommaviy axborot vositalari yordamida iste’molchi psixologiyasiga ega shaxsni shakllantiradi. Rasmiy targ‘ibot jamiyatning munosabati va qadriyat yo‘nalishlarini har bir shaxsning ichki tamoyillari va me’yorlariga aylantirish maqsadini ko‘zlaydi. Shuning uchun ham davlat mafkurasiga hamisha alohida e’tibor berilgan, uning asosiy qoidalari ta’lim jarayoni mazmuniga kiritilgan. Yoshlarning qadriyatlar tizimi jamiyatda shakllangan umumiy ma’naviy vaziyatni aks ettiradi.

Ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar; Bugungi kunda o‘sib kelayotgan avlodlar ongiga filistizm va burjua utilitarizmining kirib kelishining oqibatlari aniq ko‘rsatilgan. Va agar qadriyatlar shaxsning birlamchi sotsializatsiyasi deb ataladigan davrda shakllanganligini hisobga olsak, butun avlod iste’molchi individualizmining "maktab" ni allaqachon bosib o‘tgan degan xulosaga kelishimiz mumkin. J. Huizinga rivojlanmaganlarni tavsiflash uchun, Insonning infantil ongi puerilizm tushunchasini kiritadi, u orqali u o‘smirlik yoki yoshlik me’yorlariga muvofiq odam o‘zini tutadigan faoliyat sohasini tushunadi. “Bu erga keladi, - deb yozadi J. Huizinga, - masalan, oddiy o‘yin-kulgiga bo‘lgan osonlik bilan qondiriladigan, lekin hech qachon qondirilmaydigan ehtiyoj, qo‘pol his-tuyg‘ularga chanqoqlik, ommaviy tomoshalarga bo‘lgan ishtiyoq ... Etuk bo‘lmagan yoshlik ruhiy holati, ta’lim, shakl va an’ana bilan bog‘liq bo‘lmagan holda, har bir mintaqada ustunlikka erishishga harakat qiladi va bu borada juda yaxshi muvaffaqiyatga erishadi"[1].

Shubhasiz, inson tafakkurining o‘ziga xos turi shakllanmoqda, uning asosiy manfaatlari oddiy narsalar, hissiyotlar, mish-mishlar, fitna nazariyalaridir. Bunday fikrlash murakkab aqliy mehnatga, dunyoning asosiy qonunlarini tushunishga qodir emas, u yuzaki va asoslidir, aksincha, bilim emas, balki ma’lumot. Deyarli har bir odamda fikrlash qobiliyati namoyon bo‘ladi, deb bahslasha olmaydi, ammo savol bu jarayonning vaqt va mazmunli mazmuni jihatidan qancha davom etishida. Qoida tariqasida, zamonaviy bilimli shaxsning ilmiy xabardorlik darajasi iqtisodiyot, siyosat, amaldorlar va boshqalar haqida hissiy jihatdan boy bayonotlarda ifodalanadi. Aqlli odam ijtimoiy jarayonlar haqida, ularning barcha asosiy tarkibiy qismlarini hisobga olgan holda, ularning borishining o‘ziga xosligini belgilaydigan omillarni ko‘rsatgan holda o‘ylashi kamdan-kam uchraydi. Bunday bemalol, sinchkovlik bilan fikrlash o‘rnini "og‘zaki otashinlar" modasi egalladi, unda his-tuyg‘ular ongda hukmronlik qiladi.

Ma’naviy hayotimizni yangilashda, mafkuraviy tamoyillarni belgilashda “inson -jamiyat - davlat” omili bugungi hayot haqiqatini, hozirgi davr zaru ratini aks ettiradi. Mamlakatda islohotlar va yangilanishlarning keng ko‘lamda amalga oshirilayotgani, mamlakatning barqaror rivojlanishini ta’minlash paradigmalarga asoslanadigan “Yangi O‘zbekiston” g‘oyasi xalqimizning jipslashtirmoqda. Shu ma’noda, keyingi yillarda amalga oshirilgan tub islohotlar, mamlakatimizning barqaror taraqqiyot strategiyasini yaqqol aks ettirgan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini yosh avlod qalbi va ongiga singdirish bugungi ma’naviy-ma’rifiy ishlarimizning asosiy yo‘nalishiga, binobarin, eng muhim vazifamizga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev SH.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi–Toshkent, O‘zbekiston, 2021.
2. Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz-Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
3. G. Amanov. “O‘zbekistonda yangi ma’naviy makonni yaratishning g‘oyaviy – mafkuraviy negizlari” mavzusidagi falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent – 2025 yil.
4. Zinchenko V.P. Ruh va uning tarbiyasi haqida mulohazalar // Falsafa savollari. 2002. № 2. S. 120.